

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

26 ביוני 2023

ז' תמוז תשפ"ג,

גיליון מס' 41

המצפים 1943 : מעליית שלושת המצפים והמערכה על הנגב אמנון דגיאלי

3 המצפים לגבורות

דבר מנהלת המחוז

גיליון זה המוקדש לכבוד חגיגות ה-80 להקמת המצפים בנגב, הוא גיליון מאוד מיוחד! שכן המורשת של המצפים היא מורשת ייחודית במינה – ככזאת שיצרה מציאות – הוכיחה לאנושות ולעצמה כי הנגב אינו שטח מת, וכי ניתן להתיישב בו ולהפריח בו חיים!

עד היום, הנגב נחשב לאזור הכי פחות צפוף במדינת ישראל וככזה המהווה עתודה להתיישבות עתידית. רק לאחרונה דנה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה בדרום, בהקמת 5 יישובים חדשים במרחב המזרחי של מטרופולין באר שבע (לאורך כביש 25 וכביש 80), ואזור תעסוקה חדש לצד כביש 25 (באר שבע – דימונה) וזאת בהמשך להחלטת ממשלה מ-10.04.2022. כאשר אוכלוסיית היעד שתגיע יכולה להיות קבוצה מגובשת בעלת מאפיינים חברתיים דומים, בין אם אנשי קבע, או קבוצת עולים מארץ מוצא מסוימת, או בעלי מוטיבציה ואידיאולוגיה להתיישבות דווקא באזור הנגב.

במבט לאחור אנו יכולים ללמוד המון על החלוצים הראשונים שהגיעו לנגב והקימו במו ידיהם את המצפים: גבולות, רביבים ובית אשל. על אף שבתכנון המקורי רצו להקים 10 מצפים, בסוף הוקמו רק שלושה, ואחרי מלחמת העצמאות רק שניים מהמצפים יכלו להמשיך להתיישבות קבע והוקמו שני הקיבוצים רביבים וגבולות, בעוד בית אשל (שנמצא כיום בתחומי העיר באר שבע) שחבריו עברו צפונה והקימו את מושב העובדים 'היוגב'. המצפים שהוקמו כתחנות מחקר חקלאיות (בגלל חוקי הספר הלבן שלא איפשרו ליהודים להקים התיישבות חדשה), הוקמו על אדמות שנרכשו ע"י קק"ל, שגם דאגה לפרוץ אל המצפים דרכי עפר (דרכם העבירו מים ואספקה).

המצפים היוו לא רק נקודות התיישבות ראשוניות אלא גם נקודות יצאה להמשך פיתוח וההתיישבות בנגב (י"א הנקודות בנגב 1946). החלוצים שהגיעו בשנת 1943 להתיישב בשממה המדברית הבינו כבר אז שמטרתם אינה רק לעסוק בחקלאות ומחקר, אלא "לכרות ברית חיים ויצירה" (מתוך מגילה שהוטמנה בהנחת אבן הפינה למצפה גבולות - הראשון שהוקם). וכך עשו, למרות הקשיים בהקמת חוות חקלאיות באמצע מדבר, ללא מים, וללא קירבה להתיישבות יהודית וקשיי הביטחון שהיו באותה עת, הרוח האנושית ניצחה את כל הקשיים והגשימה את יעודה ליישוב הנגב.

היום, כעבור 80 שנה, שזהו פרק זמן לא ארוך בכלל, אנו יודעים לומר שהחלוצים ההם הניחו את התשתית שעל בסיס אחר כך הנגב נכלל בשטח מדינת ישראל. אותם חלוצים ואנשי חזון המשיכו לחיות בנגב והצליחו להפריח את השימון שלו באמצעות עיסוק בחקלאות, ואמונה ביכולותיו של האדם לחיות במדבר החם והצחיח.

בברכה
מריה מצרפי
מנהלת המחוז

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: פרופ' אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: פרופ' אבי ששון, גד סובול, דן גזית, מריה מצרפי, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
רח' מורדי הגיטאות 74 באר שבע

**הנכם מוזמנים
למפגש הוועדה הציבורית של מחוז דרום**

**נפגש ביום שני, ז' בתמוז תשפ"ג, 26 ביוני 2023
בקיבוץ חצור**

16:00 התכנסות במועדון קיבוץ חצור (בוויז: אולם ספורט קיבוץ חצור)
16:15 סיור באתרי מורשת בהובלת מיה כץ: בית הקיטור,
צריף ראשונים, בית "החינוך המשותף", שדרת המחוזת
17:00 הפסקה וכיבוד קל
17:30 סיפור הקמת מצפה גבולות ע"י חברי חצור, מיה כץ
17:45 עדכונים מהנעשה במועצה לשימור – עמרי שלמון, מנכ"ל המועצה
18:00 עדכונים מהנעשה במחוז דרום - מריה מצרפי, מנהלת מחוז דרום

נשמח לראותכם, צוות מחוז דרום

פרופ' אבי ששון	מריה מצרפי	יעל קרטניגר	נדעון רגולסקי
י"ר ועדת דרום	מנהלת מחוז דרום	ע. מנהלת מחוז דרום	ע. מנהלת מחוז דרום באזור הערבה

נא אשרו הגעה בטל' 08-6192752 ,
054-3100123 או בדוא"ל
darom@shimur.org.il

בגיליון זה:

- שמונים שנה לשלש המצפות הראשונות בנגב
- מרכז גולדה קיבוץ רביבים
- מה שבאמת עוטף את עזה
- מגילת העלייה למצפה גבולות
- שמעון פורשר "מפקד וחבר" - ספור קבוצת בארות יצחק
- ימים ראשונים במצפה גבולות
- יואל דה-מלאך - אבי הניסיונות החקלאיים בנגב

שמונים שנה לשלש המצפות הראשונות בנגב/ ד"ר זאב זיוון

יוסף וייץ, שעל שמו נקרא היום מצפה רביבים, היה אבי התוכנית ב- 1943 להקמת 10 מצפים (ובלשון הימים ההם מצפות) כתחנות מחקר חקלאיות בנגב. המטרה הייתה למידת התנאים להקמת התיישבות יהודית של קבע בנגב. לא רק שאלות של קיום יישוב חקלאי בתנאי מדבר עמדו על הפרק, אלא גם שאלות בסיסיות יותר - כמו מה מידת האפשרות להקמת משפחות וגידול ילדים בנגב?

הדחף להקמת היישובים החדשים בנגב, בעצם ימי מלחמת העולם השנייה, נבע מתוכנית החלוקה של ועדת פיל הבריטית שקבעה את גבולה הדרומי של המדינה היהודית בצומת קסטינה. מתקופה של "הנגב לא יברח", עברה הפעילות בנגב לעשור של כפי שקרא לה וייץ "התנחלותנו בתקופת הסער", כשם ספרו בו תאר את מעשה ההתיישבות בנגב.

תוכניתו של וייץ כללה את הנקודות הבאות:

1. הקמת 10 מצפות בשנת תש"ג.
2. בנין המצפה- חצר מוקפת חומה ובה שני חדרים, מגדל ביטחון בן קומותיים, חדר אוכל ומטבח, חדר לנשק, חדרי שירות, סככות לכלי עבודה ובהמות עבודה.
3. אספקה למצפה של מי-שתייה על-ידי קידוח, או אגירת מי-גשמים בבריכות.
4. בכל מצפה יהיו עד 12 עובדים שתפקידם יהיה: עזרה למודד בשעת מדידת הקרקע הנרכשת, חריש ועיבוד הקרקע, ניסיונות, טיפול במשק הבית ושמירה; במידה וייתן להוסיף נוטרים רשמיים, הם יתווספו בסדר-גודל של עד 5 נוטרים למצפה. העובדים במצפה יהיו עובדי המוסדות הלאומיים ויקבלו מהם את שכרם. המצפה יהיה שייך למוסדות, פרט לכלי העבודה שיהיו קניין העובדים.
6. צורת המצפה נועדה לעד שלוש שנים. בתקופה זו ירכשו קרקעות בסביבה, כדי להעמיד לרשות.

היישוב המיועד די קרקעות. המצפה מיועד ללימוד תנאי האקלים ועיבוד הקרקע כבסיס להתיישבות של קבע. בין היתר, עסקו אנשי המצפה ברכישת קרקעות ושמירה על קרקעות שנרכשו.

שלושת המצפים שהוקמו יצרו צורה של משולש שקודקודו הדרומי ברביבים שבדרום.

חלוקת שלושת המצפים שהוקמו הייתה כך:

גבולות - ראשונת המצפים ב-12 במאי 1943 (בעיצומם של ימי מלחמת העולם השנייה וחודש אחרי מרד גטו ורשה) הוקמה על-ידי חברי קיבוץ ארצי-ישראלי ג',

באזור קרקעות החול שבגבול סיני שנקרא בערבית אבו זבורה, אותה רכש עשהאל צוקרמן. השבט הבדווי הדומיננטי היה התארבין והתנועה המיישבת הייתה הקיבוץ הארצי של השומר הצעיר.

מצפה גבולות 1943: ארכיון חצור

המוכתר הראשון של היישוב היה צבי בר אמוץ, שאותו ראייתי לעבודת המאסטר על יחסי יהודים-בדווים בשנות הארבעים והחמישים בנגב בקיבוצו חצור.

את טקס הקמת היישוב החדש תאר יוסף וייץ ביומנו, סקר את המוזמנים שהגיעו, ולא שכח לציין את מי שנעדר מהאירוע - דוד בן גוריון, יו"ר הנהלת הסוכנות והתומך הגדול של ההתיישבות בנגב. אחר כך השתתפו הנוכחים בנטיעת עצים בנוף הצחיח, סמל לתקווה למי השקייה ולנוף של עצים רבים. במגילת ההקמה כתבו ראשוני גבולות כי מן המדבר הם מדליקים מגדלור שיסייע לפליטי השואה (מונח שעוד לא היה קיים אז) להגיע ארצה.

את מי היישוב קנו תחילה בכפר הסמוך רואיבה והובילו אותם משם עם עגלה ומיכל. במקביל חפרו מדרום למצפה בור מים בו ניסו לאגום מי- גשמים שזרמו על משטח הזפת שהוכן לתפיסתם.

במצפה גבולות, שנבנה בבניית אדובה בהיעדר אבן לבנייה במקום, נקבעו חדרים לזכרם של האחים צוקרמן, יואב ועשהאל, שעסקו בנגב ברכישת קרקעות עבור הקק"ל, וכן חדר לרופא ד"ר ישראל דיאמנט מחוץ לחומת המצפה, בו קיבל גם את הפונים הבדווים ללא תשלום.

ב- 1946 עזבו ראשוני המקום ועברו להקים את קיבוץ חצור שבשפלה. מחליפיהם יקימו לימים את קיבוץ נירים וגבולות נותרה כתחנה למעבר המצפה לגרעין של קבע. אחרי מלחמת העצמאות ניטש המצפה הישן והוקם יישוב הקבע קילומטר מצפון. צה"ל השתמש במצפה הנטוש כבסיס זמני לכניסת גדודי מילואים לקו הרצועה עד 1967. בשנות הארבעים להקמת המצפה נערך בידי מרכז ההסברה טקס רב- משתתפים. גבולות שייכת היום למועצה האזורית אשכול.

חצר מצפה גבולות כיום: ארכיון גבולות

רביבים - או בלשון הימים ההם תל צופים - הייתה יישוב של הקיבוץ המאוחד, שהקים יישובים בגבולות הרחוקים (מנרה ומשגב-עם בגבול הצפון ולימים אילות בגבול הדרום). המצפה הוקם ביוני 1943 בקרבת נחל רביבים (ואדי עסלוג') שזרם לנחל בשור ועד לים כנחל עזה. זה היה היישוב הוותיק במועצה האזורית רמת נגב והיה עד 1948 היישוב היהודי הדרומי בארץ ישראל. לא סתם כינו בספרם "אדמה ללא צל" זוג הסופרים יונת ואלכסנדר סנד את הקיבוץ כ"אילתה"- תחנה בדרך לכיבוש אילת. אדמת היישוב הייתה שילוב בין חול ללס והשבט הבדווי השכן היו העזמה. המוכתר הראשון של הקיבוץ היה "קודסי", הוא מאיר ירושלמי, שאותו ריאינתי בשנות השמונים ואחריו אריה יחיאלי שנפל במארב של העזמה ב 16.12.1947. ביובל למדינה הוציא לאור ארכיון רביבים ספר לילדים שכתב ואייר אריה ונקרא: "נסיעה אל הנגב שלנו". ספריהם הבאים של הזוג סנד נקראו: "אואזיס" (שפירושו נווה במדבר) ו"כבר ארץ נושבת".

מי היישוב הגיעו תחילה בעגלה ומיכל מבאר ביר עסלוג' ומאוחר יותר - מים מליחים מבאר סמוכה שנקראה באר משה. על חברי רביבים אמרו בשנים ההם שכשהם מגיעים לצפון הם מזמינים כוס תה עם מלח, מתוך הרגל.

הוויכוח ברביבים של אז היה כיצד יש לנסוע לקחת מים מהבאר - האם להצטייד בנשק שיורה כשאתה מפחד או לקחת נשק שמושך את השודד בזכות ערכו הרב. הפתרון היה להצטייד בנשק להגנה אך לקחת אותו בשק טמון ומוסתר בקרקעית העגלה. מי-צינור הגיעו לרביבים ומשאבי שדה בחג המים בשנת 1955. בין חברי הקיבוץ פעל כחוקר חקלאי יואל דה מלאך, שהקים לימים את תחנת המחקר של מועצה אזורית רמת נגב. על הישגיו, קיבל יואל את פרס ישראל בזכות פעילותו בתחום מחקר המים המליחים. מי ששימש כמדריך לראשוני רביבים היה מאיר איילי, מחברי יפעת לימים, שכתב ספר אוטוביוגרפי הנקרא "רביבים".

מצפה רביבים 1946: ארכיון רביבים

חלק ממסעות הפלמ"ח הסתיימו ברביבים, כמו מסעה של פלוגה ג' ב-1944 שבו הם פרצו את שביל נקב אל יהוד-מעלה פלמ"ח.

יחסים מיוחדים פיתחה רביבים עם שייח' מטה העזמה בביר עסלוג', ממנו נרכשו אדמות היישוב. החלטתו ב-1947 לתמוך במאבק הפלסטיני, שליחת המתנקשים בחבר מזכירות הקיבוץ המאוחד אהרון שטלוצברג בחלוצה ובחברי רביבים בביר עסלוג' - הביאו לצאתו לעבר הירדן והסירוב לאפשר את שיבתו לאחר המלחמה כמי שידיו היו מגואלות בדם.

בין חברי רביבים בימי המלחמה היה מיכאל ויימרס, שכונה "מיכאל מלך הנגב", בזכות פעילותו להכנת מנחתים ביישובי הנגב הנצורים שבעזרתם קיימו היישובים קשר לאספקה, דואר, פינוי פצועים וחופשות למרכז המדינה. מיכאל נהרג בעת שירותו בחיל האוויר במטוס שהתרסק באוקטובר 1948.

מפעל ייחודי הוקם ברביבים כמפעל לשימורים בשם פארן, שהועיל בתוצרתו בימי המצור במלחמה. המפעל השתמש גם בדגים שהובאו אליו מהים האדום בעקבה לתעשיית השימורים. מפעל המים של המהנדס קובלנוב לתפיסת מי השיטפונות לא פתר את בעיית מי ההשקאה במקום. לאחר המלחמה הצטרפה לחברי רביבים המעטים הכשרת מעוז של הפלמ"ח שלחמה בחטיבת יפתח והם שהניחו את היסודות לקיבוץ גדול - מקיבוץ חקלאי, כאידיאולוגיה המחזיק עד היום ברפת גדולה, מדגרה, נטע אלפי דונמים של זיתים במסגרת "נגב של צמיחה" ובית-בד והחל בתהליך החלפתם בחוהבה, שהיא הגידול האולטימטיבי של קיבוצי הנגב. התעשייה הייתה למשענתו הכלכלית החזקה של קיבוץ רביבים בשנות האלפיים.

חצר מצפה רביבים כיום: עפר יוגב

בית אשל – המצפה השלישי שהוקם היה בבקעת באר שבע (א-סיר בערבית) באוגוסט 1943. המייסדים היו חברי גרעין היוגב שעלו ארצה בעליית הנוער מאוסטריה וגרמניה. אדמת המקום היא לס. השבטים השכנים הם עזמה לדרום והתיאה למזרח. מוכתר היישוב היה דן בר-און שגם אותו ראייתי לצורך עבודתי. התנועה המיישבת הייתה תנועת המושבים ששלחה את אנשיה להקים "מושבוץ" כשלב ביניים עד להקמת מושב עובדים כמקובל. דן בר און כתב ספר אוטוביוגרפי הנקרא "מורדים בישימון" שהופיע בשנת 1984. בניגוד ליישובים הקיבוציים שהחזיקו כפלוגה עורפית בראשון לציון את המשפחות והילדים בבית אשל, אלו הגיעו ליישוב החדש. ממראות הפלא של הימים ההם בנגב היה לאורחים לראות את פעוטון בית אשל עם הילדים הקטנים מטיילים בנוף המצפה. ב 1947 היו ביישוב הגדול למעלה מ 100 בוגרים ו 12 ילדים. במפגש שכניסה קק"ל לקראת שיקום אתר המצפה עם ראשוני בית אשל שהגיעו ממושב היוגב בעמק יזרעאל, אמרתי לוותיקים כי קדמו להם בנגב יישובים אחרים (כוונתי הייתה לשבעת יישובי צפון מערב הנגב שהוקמו בעקבות הקמת דורות ב 1941). קפצה אז מישהי מהנוכחים ואמרה לי "ואל תשכח שאנחנו היינו הראשונים לגדל ילדים בנגב הלא מוכר".

בית אשל קיבלה גם חזות של יישוב קבע בזכות הפעילות החקלאית הענפה בשטחי הניסיונות שהושקו במי הבאר, בין גידולי הניסיון היו מטעי האגסים והתירס וגידולי חיטה ושעורה, פיתוח ענפים כהובלה במשאיות, טרקטור 6 ומפעל לכלים מפח. במוסדות המיישבים, שבנו את היישוב בדגם המצפה (לא רק בנגב נבנו בנינים שכאלו אלא גם בגליל בשלושה יישובים: חוקוק, רמות נפתלי וביריה) - הכינו תוכנית ליישוב של קבע בדגם המושב. במקביל הכינו תוכנית לעיר עברית ליד באר שבע כמרכז ליישובי הנגב ושמה "אפיקים בנגב".

מצפה בית אשל 1947: התוך הספר בית אשל חלוצים במדבר

יוסף וייץ לא ראה עדיין את המצפה בשל למעבר ליישוב של קבע, אך המתיישבים התעקשו לפרוץ קדימה, להביא את נשותיהם ולהגדיל את האוכלוסייה. בית אשל שימשה לנקודת היציאה אל המדבר של מסעות הפלמ"ח למצדה ולמדבר יהודה.

שלוש שנים אחרי הקמתן שמשו המצפים לנקודות הזינוק להקמת ארבע מאחת עשרה הנקודות במוצאי יום כיפור תש"ז. מבית אשל יצאו להקים את חצרים (ברגל) ונבטים. ממצפה גבולות יצאו לאורים ונירים. במלחמת העצמאות, משתקפו הבדווים בפאזה (פשיטה בגדוד) את נבטים - שהייתה היישוב המזרחי בין יישובי הנגב - המריא מבית אשל במטוס אוסטר פיני בן פורת, ממחלקת הטייס של הפלמ"ח - ותקף את המסתערים מן האוויר, בפעולה הקרבית הראשונה של מה שיהיה לימים חיל האוויר הישראלי. ההתקפה נשברה, ויותר לא היו התקפות שכאלו על היישובים המבודדים בנגב עד לפלישה המצרית במאי 1948.

בית אשל סבלה מקרבות מלחמת העצמאות בהפגזות יומיומיות מ 20.5.1948 ועד ל 21.10.1948 , יום כיבוש באר שבע. אספקה הגיעה לבית אשל תחילה בשיירות שאורגנו על-ידי מפקדת "גדוד הנגב הדרומי" (גדוד 8) בצאלים. מאוחר יותר נשלחה האספקה לנבטים, למנחת למטוסי תובלה שהוקם שם. את האספקה נשאו על גבם חברי בית אשל ומגיניה עד ליישובם. מפקד בית אשל, מ"פ הפלמ"ח משה אלברט, נהרג בהפגזה המצרית הראשונה על המצפה. בין שומרי בית אשל בימי המלחמה היו בני נוער שגייסה תנועת המושבים במושבים וותיקים ככפר בילו, שזכו בנגב לכינוי "ילמ"ח" - ילדים בפלמ"ח. נוספו עליהם חיילי גח"ל בחלק האחרון של המלחמה. את הנשים והילדים פינו אנשי בית אשל ביוזמתם בינואר 1948 בסיוע המשטרה הבריטית. למפונים ניתן מחסה זמני בכפר ויתקין שבשרון. לאחר המלחמה נעזב המצפה ועקר ממקומו ליישוב חדש שנבנה בעמק יזרעאל ונקרא בשם מושב היוגב. ראשוני תנועת המושבים בנגב בחרו לעקור ממנו על רקע משבר המלחמה, חוסר הסיכוי לצינור מים באותה תקופה וסירובם של גופים נוספים להצטרף למושב בנגב. ב 1982 קיבלו חברי בית אשל את אות הקוממיות על עמידתם מול הפולש המצרי.

מקורות

- בר און, ד. - המורדים בישימון- סיפורה של בית אשל 1943-1948. היוגב, 1984.
דה מלאך, י. - מגבעות טוסקנה למרחבי הנגב. אריאל, ירושלים. 2007.
ויץ, י. - יומני ואיגרותיי לבנים ג'. מסדה, רמת גן. 1965.
סגל, ש. - מצפה בית אשל: חלוצים במדבר. היוגב. 2015.
קוה, ע. - רביבים - 70 שנה במדבר. "מאדמה ללא צל" ל"ארץ נושבת". מערכת, דליה. 2014.
קרק, ר. - ההתיישבות החלוצית היהודית בנגב עד 1947. מצפה רביבים. 1974.

הכותב, הינו חוקר, מורה ומרצה מן החוץ לגאוגרפיה באוניברסיטת בן-גוריון בבאר שבע

אתר מצפה בית אשל כיום: עפר יוגב

מרכז גולדה קיבוץ רביבים/ אדר מיכאל יעקובסון

"בראשית שנות ה-70 התחלנו לקדם את נושא האולם שנקרא בתחילה 'אולם התכנסויות'", כתב עדין קווה, מורה להיסטוריה בעברו וחבר רביבים בספר "הלכתי, ראיתי" שפרסם בחג המשק. "משה אולניק דאג שבקשתנו תירשם בפנקסו הקטן והמפורסם של פנחס ספיר ז"ל שהיה שר האוצר. כשביקר ספיר בארה"ב סידר את התרומה דרך המגבית היהודית המאוחדת והבונדס". קווה מספר שעד אז, האולם הקרוב ביותר לרביבים בו יכלו לצפות בהופעות והצגות היה קולנוע קרן בבאר שבע (בתכנון האדריכלים שולמית ומיכאל נדלר שנהרס בינתיים). לתכנון האולם הזמין ברזלי את ביקלס שתכנן את "בית גולומב" הסמוך. "זה היה הבניין האחרון שהוא עשה", מספרת אביטל אפרת, "הוא מת ב-1975 תוך כדי הבנייה וחנן הברון השלים את העבודה".

סמיכות המבנים לא מנעה מביקלס להציג גישה שונה בתכלית לתכנון המבנה החדש. לעומת "בית גולומב" הצנוע במידותיו ושאפיותיו, גמיש לשינויים ומתאפיין במסות פשוטות ואופקיות, תכנן כעת ביקלס בניין מונומנטלי, גבוה וראוותני. שני הבניינים מקושרים זה לזה והופכים למתחם אחד, אך בעוד ש"בית גולומב" מתאפיין בזוויות ישרות, "מרכז גולדה" תוכנן כאולם מופעים מעוגל, המורכב מ-12 צלעות צרות. בין צלע לצלע מפריד שקע שבו שילב האדריכל חלון וחיפוי קרמיקה

דגם המרכז של קיבוץ רביבים 1970 – מימין חדר האוכל, במרכז בית גולומב ומשמאל מרכז גולדה: ארכיון ביקלס, משכן לאמנות עין חרוד

חומה-אדמדמה ובכך חיזק את הממד הורטיקלי של הגוש והוסיף לו מעט צבע. לאורך כל דרכו המקצועית, יצר ביקלס מבנים בעלי ממד פיסולי. פעמים ממד זה בא לידי ביטוי בפרטים כמו עיצוב החזיתות, ופעמים בעיצוב המבנה כולו. לכן, "מרכז גולדה" משתלב היטב בגלרית עבודותיו ומהווה אקורד סיום מרשים.

יש כאלה שראו כאן השפעה מבניין הכור האטומי בנחל שורק (1958) שתכנן האדריכל האמריקאי פיליפ ג'ונסון. אך נראה שלביקלס היו שורשים יותר עמוקים, היות והתכנית העגולה חזרה והופיעה בבניינים אחרים שתכנן לאורך השנים. בין אותם מבנים מעוגלים ניתן למנות את "בית בורוכוב" – בית התרבות של קיבוץ משמר הנגב (1957-1950) ואת מרכז התרבות של קיבוץ משאבי שדה (1958-1964). מבנים אלה המזכירים רוטונדות מהאדריכלות הקלאסית, מדגישים את ההשפעה הסגנונית על גישתו התכנונית והעיצובית של ביקלס. גובהו הרב יחסית של הבניין נקבע בעקבות גובה הבמה.

לרוב, אדריכלים מתכננים את הגבהים בנפרד בהתאם לפונקציונליות של כל חלק בבניין: את אגף הבמה על פי הגובה הנדרש לשילוב הצוגים (מתקנים לתליית תפאורות וגופי תאורה), ואת אגף האולם בגובה נמוך יותר. אלא שכאן בחר ביקלס להגביה את גובה האולם בהתאם לגובה הבמה, כדי ליצור גוף מונומנטאלי פיסולי ומרשים בנוף האופקי של הסביבה. מבנה האולם בולט כל כך בנוף, עד שהחברים בחרו לשלב אותו בלוגו של הקיבוץ.

ביקלס תכנן את האולם ללא מושבים קבועים. המדרגות עליהם אורגנו שורות המושבים היו רחבים במיוחד כך שניתן יהיה על כל מדרגה להציב שולחן אוכל עם מושבים משני צידיו כדי לקיים את ליל הסדר וארוחות חגיגיות אחרות בהשתתפות של כ-700 חברים ואורחים, כשהיתרון על פני חדר האוכל היה הבמה הגדולה. בדומה לשאר מבני הציבור בקיבוצים, גם כאן תוכננו כניסות רבות למבנה, כדי שניתן יהיה להכנס אליו מכל כיוון והקשר בין חוץ ובין פנים ישמר. בשעתו לא היה צורך בכרטיס כניסה או בפיקוח על אלה שנכנסו לאולם וריבוי הכניסות היה מהלך טבעי לחברה שיתופית. לימים, עם הסבת האולם לאולם מועצתי, נערכו שינויים כך שתהיה כניסה אחת ראשית. אביטל אפרת מציינת בעבודה שחיברה במסגרת לימודיה באוניברסיטה כי גם האקוסטיקה של האולם היתה מצוינת הודות לתשומת הלב שהעניק האדריכל לנושא: "האקוסטיקה של אולם המופעים נובעת מהאוזן המוסיקלית הרגישה שלו. הוא הרבה לחקור ולהתייעץ עם חוקרים בטכניון כדי להבטיח צליל נקי וטהור באולמות שתכנן. החתירה שלו לשלמות אקוסטית באולמות מזכירה את שאיפתו להחדרה של אור טבעי לחללי תצוגה מוזיאליים המהווה את סימן ההיכר של סגנונו האדריכלי".

"היו כאלה שאמרו לי 'מה אתה בונה לנו פיל לבן'", נזכר עודד ברזלי בהתלבטויות ובמאבקים שקדמו להקמת "מרכז גולדה". "אבל אחרי שהבנייה נגמרה והתחלנו להשתמש באולם, אמרו כולם 'איך יכולנו בלי זה'".

האולם נחנך ב-1976, במוצאי שבת שחל ביום העלייה על הקרקע ה-33 – ה' בתמוז תשל"ו. אך כבר כמה חודשים מוקדם יותר הוחלט לקיים בו את ליל הסדר, ומיד לאחר מכן התקיימה בו הופעה של להקת תמוז שהוציאה בדיוק את אלבומה "סוף עונת התפוזים". היה זה שנתיים לפני פטירתה של גולדה מאיר שאפילו השתתפה באירוע החנוכה. את החלק האמנותי באירוע חנוכת האולם מילאה להקת המחול בת

שבע שהציגה בבכורה עולמית את המופע "דפים מאלבום". הופעת להקת המחול לא התקבלה בקלות אצל החברים שלא הכירו ברובם מחול, ועל כך מעיד אחד החברים בעלון רביבים שיצא בשעתו: "לאחר טכס קצר ומסע שיקופיות מן היסוד אל הטפחות, חזינו במופע בלט של להקת בת שבע. לרבים בינינו היתה זאת פגישה ראשונה עם מופע בלט ולכן מהממת, מפתיעה, קשה לעיכול אך לרוב מהנה".

בשעתו היתה הסכמה בין החברים כי האולם יקרא על שמה של מאיר, עוד בחייה, אך היא התנגדה לכך. בצוואתה היא

עודד ברזילי והדגם. "אחרי גמר התכנון ביקש מילק לבנות דגם מתפרק של האולם, כדי שיוכל לבחון טוב יותר את 'המוצר', נזכר ברזילי, 'בנייתי את הדגם אצל מומחה לדבר ואכן מילק הכניס כמה תיקונים קטנים, פה ושם. שמחתי ללוות את התכנון, לבצע את הבניין בשלב א' וכן בשלב ב'": עודד ברזילי

ביקשה שלא להנציח את זכרה, מה שאכן ארע וכיום היא ככל הנראה ראש הממשלה הכי פחות מונצחת. לאחר פטירתה של מאיר ב-1978 ובהסכמת בתה, נקרא האולם על שמה באופן רשמי. אתר נוסף בקיבוץ הקרוי על שמה הוא מגרש החניה הסמוך לדירתה בקיבוץ, ונקרא עד היום "מגרש גולדה".

עם כניסת הטלוויזיה לדירות החברים ושקיעת מעמדו של האולם, נערך בו שיפוץ יסודי בתכנון האדריכל אברהם זאק. "דיונים רבים ונוקבים התקיימו ברביבים האם להיענות לדרישת המועצה להפוך את האולם לחד-תכליתי", נזכר עודד ברזילי. "מהלך זה ביטל את השימוש המגוון באולם, שרביבים נהנה ממנו בכל הזדמנות ואירוע פנימי. לבסוף הוחלט לבצע את השינוי המשמעותי הזה. מדרגות האולם שוננו ועל כל מדרגה הוצבה שורת כיסאות שנרכשו בצרעה. נגמרו הריצות לתפוס מקום טוב יותר. סומנו השורות

והכיסאות במספרים שהופיעו על גבי הכרטיס, כמקובל. השינוי שידרג את האולם באופן משמעותי, כשמכל מושב באולם רואים ושומעים היטב. החגים והאירועים הועברו לחדר האוכל והאולם הפך להיות ניתמך על ידי המועצה האזורית. בעקבות שינוי הדירוג שהביא לשינוי חלל האולם, שונתה במעט תקרת העץ, כדי להבטיח אקוסטיקה מתאימה. כשיש מעט קהל, עד כ-300 צופים, התקנו מחיצות שיורדות מהתקרה ואז הקהל יושב קרוב לבמה ובמרוכז ולא

פסח באולם: ארכיון רביבים

איש פה איש שם. המחיצות הותקנו כבר עם בניית האולם המקורי, אך בימים אלה חודשו והוכנסו לפעולה."

במסגרת השיפוץ נהרס פנים האולם, הותקנו מדרגות שעל כל אחת מהם נקבעה שורת מושבים קבועה (בסך הכל 539) והאולם הפך לאולם תקני של המועצה האזורית רמת הנגב. הוא נקרא מאז "אולם גולדה", באולם מתקיימים כנסים של הצבא וארגונים אחרים ולפחות אחת לחודש מתקיימים בו מופעים והצגות. החודש לדוגמה יוקרן בו הסרט וונדר וומן (מסך הקולנוע הוא בגודל של 14 על 6 מטרים). בינואר יציגו פה שחקני תיאטרון באר שבע את ההצגה "קומדיה סקסית בליל קיץ", ובחודשים הבאים יציגו שחקני בית ליסין את "קוראים לו מלך" ושחקני תיאטרון גשר את "במנהרה".

האדריכל שמואל ביקלס נולד ב-1909 בלבוב, פולין ובה גם השלים את לימודי האדריכלות. בגיל 24, במסגרת העלייה החמישית, היגר ביקלס לארץ ישראל. הצטרף תחילה לקיבוץ תל יוסף ולאחר הפילוג, עזב עם משפחתו לקיבוץ בית השיטה, בו התגורר עד לפטירתו בשנת 1975 בגיל 64. ביקלס היה חלוץ האדריכלים שצמחו בתנועה הקיבוצית עצמה, והחליף למעשה את האדריכלים העירוניים שפעלו עד אותה עת בקיבוצים ובראשם את האדריכל ריכרד קאופמן.

היה זה ביקלס שפיתח את גישת התכנון הייחודית למבנה הקיבוץ. האדריכל שמואל מסטצ'קין פעל במקביל לו בקיבוץ הארצי, אך ביקלס היה קיבוצניק בשונה ממסטצ'קין התל-אביבי. על פיתוח תכנית הקיבוץ הרחיבו האדריכל פרדי כהנא בספרו "לא עיר לא כפר" (יד טבנקין, 2011) והאדריכלים ברכה ומיכאל חיוטין בספרם "אדריכלות החברה האוטופית – קיבוץ ומושב" (מאגנס, 2010).

ביקלס העמיד דור צעיר של אדריכלים שצמחו מתוך התנועה, והובילו את מפעל הבנייה בקיבוצים בשנות ה-60 וה-70 לשיאה של התנועה. שתי יצירותיו המוערכות ביותר הן המשכן לאמנות בעין חרוד ובית לוחמי הגטאות, אך הוא תכנן גם עשרות תכניות של קיבוצים, בתי תרבות וחדרי אוכל שעל חלקם כתבתי כאן. "הוא לא היה בין המקובלים במחלקה לתכנון, הוא היה מסוג האנשים בלי מרפקים, לא צעקניים, אנשי רוח", מספר עליו עודד ברזלי שהכיר אותו היטב הן מהעבודה המשותפת בקיבוץ רביבים והן מעבודתם המשותפת במחלקת התכנון של התק"מ. אביטל אפרת מוסיפה שבשנים האחרונות לפעילותו היה ביקלס מאוים על ידי דור עמיתיו הצעירים במחלקת התכנון, "הוא נחשב לזקן ומיושן וכל הזמן הדירו אותו ולא היתה לו ברירה אלא לאמץ את השפה של הברוטליזם, אלה לא היו הבניינים הכי טובים שלו אך הם עדיין יותר טובים מכל האחרים כי הוא היה מאד קפדן ורציני בעבודה". ברזלי מסיים: "בארגון של הקיבוצים היתה תחרות בין האדריכלים, אבל הכירו בערכו ובאישיותו, אך הוא לא באמת זכה בכבוד לו היה ראוי".

הכותב, הינו אדריכל ובעל הבלוג 'חלון אחורי'

מבט על הבניין מכיוון הרחבה התפעולית שממזרח: מיכאל יעקובסון

מה שבאמת עוסף את עזה/ דן גזית

במפת חלוקת ארץ ישראל שהתקבלה באומות המאוחדות ביום 29 בנובמבר 1947, נכלל רוב הנגב בתחומי המדינה היהודית בזכות 22 ישובים עבריים זעירים שהיו מפוזרים בשטחו; לעומת זאת, בין חבל הבשור לבין הים התיכון נגזרה רצועה ארוכה, מגבול מצרים ועד צפונית לאשדוד, שהייתה מיועדת לעבור לשליטת מצרים כ"שלוחה" של סיני. ברצועה זאת ישבה אוכלוסיה ערבית - חלקה ממוצא מצרי - וכללה משפחות ממוצא בדווי (בעיקר במזרח הרצועה ובדרומה); בתוך שטח הרצועה המוצעת היו גם הישובים העבריים כפר דרום, יד מרדכי וניצנים (שנכבשו לאחר פלישת המצרים עם הכרזת המדינה). נירים (דנגור), בארי, בארות יצחק וסעד נשקו לגבול הרצועה.

במפת ה"חלוקה", הקצאת רצועה גיאוגרפית לאורך חופי דרום ארץ ישראל היתה ביטוי נאמן למופע הפיזי-היסטורי שלה, שהבדיל ברורות בינה לבין חבל הבשור הצמוד לה (מלבד הרכב האוכלוסין הכמעט-הומוגני של דוברי ערבית); א. הרצועה שופעת מים לשתייה ולחקלאות בעומק מטרים אחדים (היום הם הומלחו כתוצאה משאיבת-יתר). גבולן הטופוגרפי המזרחי של אלפי הבארות הרדודות הללו הוא רכס הכורכר הבולט לאורכה של מזרח הרצועה. גבול זה הוא הגבול הפיזי-נופי הטבעי היחיד מכל גבולות ישראל! ב. לאורכה עברה דרך היסטורית בין-יבשתית בין אפריקה לאסיה; ג. תושבי הרצועה נהנו גם מכלכלה ימית (דיג, מעגנים) מפותחת; ד. מעגנה של העיר עזה היה נקודת-מוצא להפצת מוצרי הסחר המדברי מאסיה לאירופה ("ככה זה" 68); ה. הרצועה היתה שער למדבר-סיני בואך מצרים; ו. כבר מזמנים עתיקים, התפתחו בישובי הרצועה

By Lencer via Wikimedia

מרכזים לתעשיות אריגים ליצוא (על-שם עזה=גזזה נקרא אריג עדין שיוצא לאירופה והפנתנת=*) blouse, על-שם בלנזה בחוף סיני). קיימים מסמכים מהמאה ה-14 לפנה"ס על יצוא אריגים מתוצרת אשדוד לאנגריה (היום בחוף הסורי). ז. עקב הקרבה לים, קיים ברצועה מיקרו-אקלים מתון הרבה יותר מזה של חבל הבשור.

בנוסף לכל המאפיינים המיוחדים האלה, נאלצו תושבי הרצועה בכל הדורות להאבק תדיר באיום החול הנווד שהגיע ממקור גאות הנילוס עם משברי חוף הים והצטבר בקצב ממוצע של שלושה מטרים באלף שנים (בהשוואה להצטברות של מטר אחד אבק באלף שנה בחבל הבשור).

רצועת עזה לא נחשבה מעולם כחלק מארץ ישראל (בתלמוד: "תחומי ארץ ישראל כל שהחזיקו עולי בבל") ולא חלו עליה הדינים וההלכות שחייבו את חקלאי הארץ, כגון תשלומי-מַעֲשֵׂר לבית המקדש ודיני שנת-שמיטה ("ככה זה" 47). אכן, לפי המסורת המקראית, כאשר בני ישראל הגיעו ממצרים – שטח הרצועה היה תפוס זה מכבר בידי הפלשתים שכבשוהו מהעמים קודמיהם (דברים ב: 23). דוד נלחם פעמים אחדות בפלשתים אך לא כבש את פלשת; שלמה, שִׁמְלֵךְ "מִתְפַּסֵּס עד נחל מצרים" לא מָשַׁל ברצועה כי "נחל מצרים" המקראי, כפי שהראה פרופ' נדב נאמן ("ככה זה" 7), היה נחל בשור ושלמה הרי היה בעל-ברית וכן-משפחה (חתן) לפרעה; אפילו מלכים חזקים כיהושפט ועוזיהו הסתפקו רק בפשיטות-שוד על ערי הרצועה.

במהלך חודש אוקטובר 1948, במסגרת מבצע "יואב", חדר צה"ל למרכז הרצועה ("טריז בית חנון") על-מנת לנתק את ראש הגשר המצרי באשדוד שאִים על תל אביב וכך למעשה עבר צפון רצועת ה"חלוקה" לְחֻזַקת ישראל. ביום 24.2.1949 נחתם הסכם שביתת הנשק עם מצרים ובו גם נערכו חילופי-שטחים בין הצדדים: בידי ישראל נותר גוש ניר-עם שופע המים ובתמורה הורחב דרום הרצועה, מול הקו הנמשך מְבִיר עַרְהָ (באר גהר, 2.5 ק"מ מדרום-מערב לניר עוז) אל סמוך לעמוד הגבול מס' 4 עם סיני.

לא חלפה עת ארוכה עד שהתבצע סימון הגבול בין ישראל לרצועת עזה. פעם סָפַר לי על כך אמנון דגיאלי מקיבוץ נירים נירים שהשתתף במבצע הזה: "ועדת שביתת הנשק המשותפת למצרים ולישראל ארגנה שְׁפִירָה ובראשה ג'יפ ועליו שני מפקדי הגזרה, הישראלי והמצרי, ובידיהם מפה בקנה-מידה של אחד למאה-אלף ועליה מסומן (בעפרון קהה...) הגבול, שנמתח בעיקרו בעמק שבין רכס הכורכר השני (שברצועה) לבין השלישי (שבישראל). מאחר ועוביו של הסימון במפה התבטא בשטח ברצועה של כמאה מטרים, לפעמים פרץ ויכוח על המיקום המדויק של הגבול. למפקד המצרי לא היתה בעיה "לחתוך" חצרות, בוסתנים וחלקות ולהשאיר את הפלאחים המסכנים חצויים בין שתי המדינות. מאחורי הג'יפ נעו שני קומנדקרים (=נ"נ) עם משמרות חמושים, אחד לכל מדינה. במאסף נסע טרקטור וגרר מחרשה בעלת להב אחד גדול שיצר תֶּלֶם עמוק" (ופרטים נוספים על המבצע יש בספר הזיכרון "מרה – מרדכי גלילי", כנראה הוצאת נירים, ללא תאריך, עמודים 65-68). כן נולד "קו התלם" – כינויו של הגבול, שהיה בנוי רק מתלם עד מלחמת קדש ("מבצע סיני");; לאחריה, עד מלחמת ששת הימים, גודר חֶלְקִית וכוחות או"ם הוצבו לאורכו בדלילות (בתוך שטח הרצועה).

[*] בימינו משמש גם לחבישת פצעים עקב היותו אוורירי.

הכותב, הינו נאמן שימור גבולות ובעל הבלוג, "אבני גזית"

מפת החלוקה: ויקימדיה

ב ג בן X

פתח זרועות ערבותיך, מרחביך הגדולים -
לצמאי אדמה. כִּי ה' * ו * ס עולים אנו
אליך, לכרות ברית חיים ויצירה עמך.

אייר תשי"ג. מהדנים זעקות חללים. 5

טבח נשבתה יהדות גדולה וענפה. מהאדמם
קורא הדם ומחומות הגיטו - אזעקה לעולמך.
עומדים בידונים למות על הנפש. קמו
פועלים ונוער יהודי והפכו את חומות
הגיטו ורחובותיו למצודות התגוננות.
עם רב פגוע לשבח ותכל גדולה ורחבה
אטמה אוזן. סגר עלינו המדבר, בסתם
הפתח להצלה. בסגרו שערי ארצות, נבעלו
לבכות ונדמו.

ה מ ד ב ר ! הנה המפלס האחרון. הוצא X

פתח זרועותיך לנו - ובכואה... X
כרוך תהיה לנו מפלס פרא נאליס

בסולדת קטנה - נגב גדול. אליך יוצאת
היום קבוצת בנים ובנות לתנועת
השומר - הצעיר, לפתוח במפעל הצלה
למעונים, סוללת דרך לרדופים על צואר.

-16-

בוא יבואו אחרינו ר ב י ס. יעלו,
יבנו ויקימו בית בעולמם שטורף.

פתחי בְּחַמְךָ אדמת הנגב ענו שדות,
העלו יכולים, עטו פרחים, התקבצנה
צטורי-רבן ובואף אלינו. כי עוד מעט
תטמע הלמות פטיש ויען לו הלב, לב
צמא-חזון.

לא נרפה מטך שטמה מדברית, לוחשת.
ממעטקיך בחצוב מים, טרגביך בעלה
חיים...

ה י ו ס בקרע את מגלת הזדון.
ב נ י ג ו ד לספר הלבן, אשר
גזר על השטמה לקדשנה - אבו עולים
לכרות הברית עם אדמתנו.

ב ב ר י ת ך נבואה, מולדת,
פתחי זרועותיך לבאים!

קבוץ ארצישראל ג', השומר הצעיר.
ז' אייר תשמ"ג

ארכיון קיבוץ חצור

שמעון פורשר "מפקד וחר" - ספור קבוצת בארות יצחק/ יובל נבו

ד"ר נחום ברוכי, "ההיסטוריון של הקיבוץ הדתי", חקר את תולדות הקיבוץ הדתי משלבי הקמתו ובעיקר סביב אירועי מלחמת העצמאות, שבה נחרבו 5 מתוך 10 הקיבוצים הדתיים.

אחד הקיבוצים, שסיפורו פחות מוכר, הוא קיבוץ בארות יצחק ששכן מול עזה, במקום שבו שוכנים היום קיבוץ נחל עוז וקיבוץ עלומים (במקום נותר מגדל המים שהפך להיות אנדרטת זיכרון להתיישבות בנגב). קבוצת 'רמת-שומרון' שישה ליד כפר-פינס, עלתה להתיישבות בתאריך כ"ג שבט תש"ג, 28.1.1943. חלק מחברי הקבוצה היו כבר במקום כדי לחפש מים בקידוח שהעלה מים מליחים מידי. לקבוצה נמסרו כ

סיפורו של נחום ברוכי: יובל נבו

6,000- דונם אשר חלק מהם הופקע לטובת שדה-תעופה בריטי. עוד 5,000 דונם נמסרו להם לעיבוד ולשמירה עבור ישובים עתידיים. השמות לישוב החדש 'רמת עזה' ו'מאה שערים' נדחו, והשם שהתקבל הוא 'בארות יצחק' על-שם הבארות שחפרו אברהם ויצחק וכן על-שם הרב יצחק ניסנבוים שנרצח באותה תקופה בטרבלינקה.

שמעון נולד בקלן שבגרמניה בשנת 1923, והתייתם מאביו בגיל צעיר. בשנת 1938 עבר עם אימו לבלגיה, ולאחר כשנתיים הגיע לארץ ישראל. אימו לא הצליחה לצאת משם ונספתה בשואה. הוא למד חקלאות במקווה ישראל, הצטרף לשורות ה'הגנה' ולקבוצת "רמת השומרון". בלשונו הציורית מתאר שמעון את יומו הראשון של קיבוץ בארות יצחק, וכבר מיום זה אפשר להרגיש באוויר את החששות לצד ההתרגשות הרבה:

"היה זה יום סגריר, סוף חודש שבט, המכונניות היו עמוסות עוד יום לפני כן. יצאנו מוקדם ככל האפשר כדי לא למשוך את תשומת לבו של השלטון המנדטורי. רוכב אופנוע, הידוע בין יודעי דבר כחוג'ה יעקב, שעסק מטעם מר צוקרמן ברכישת אדמות מהערבים בשביל הקרן הקיימת לישראל, הנחה אותנו למקום העלייה.

אך הגענו, ומיד התחלנו בהקמת הגדר, האהלים והליפט

ששימש כחדר-אוכל. היה עלינו לסיים מלאכות אלה במהירות האפשרית, כדי שלא נגורש מן הקרקע בידי השלטון הבריטי. הרי לפי החוק העות'מני אין להוריד מן הקרקע ישוב קיים והשתדלנו להיות כזה תוך שעות אחדות. המשימה לא הייתה פשוטה, אך בעזרת חברים מגויסים ממשקים אחרים הצלחנו. הרוח העזה הפריעה לא מעט למלאכת נטיית האהלים והעבודה הייתה קשה. באהל אחד החזיקו כעשרה איש ולחמו נגד הרוח. שתיית "לחיים" סיימה את הטכס הצנוע, ולמחרת, ערביי עזה והבדואים תהו - מה זה? מה עושים כאן יהודים? [...]

ידענו שאנחנו פותחים אזור התיישבותי חדש עם כל הבעיות שבכך. ידענו גם שאנחנו נכנסים לבעיה ביטחונית. עדיין חיינו במושגים של מאורעות 1936-1939 ולא יכולנו להגדירם אבל ידענו שתהיינה בעיות: איך נוסעים, איך מגיעים, איך חיים [...] אתן לך דוגמא, היה לנו שכן ערבי שלפעמים אנחנו עוד מצטטים אותו בצחוק, שמו אבו ג'דד, והוא אמר ככה (בתרגום חופשי): "כאשר יהיו מאורעות, תוך שתי דקות [...] ואז נשף על כף ידו וסיכם "מפיש קומפניה" = "אין קיבוץ", זאת הייתה הגישה שלהם. אנחנו היינו איכשהו נסבלים אצלם, כי יחסי הכוחות היו ברורים: היינו רק כמה עשרות."

יחסי כוחות אלה השתנו במקצת בזכות מפעל ההתיישבות בנגב שהלך ותפס תאוצה. שיא מפעל זה הגיע במוצאי יום כיפורים תש"ז, כאשר הוקמו 11 הנקודות, ששלוש וחצי מתוכן יצאו מבארות יצחק. לפי דברי המתיישבים, מיום זה ואילך השתנתה לחלוטין התנועה בנגב, ואווירה של תנופת התיישבות שטפה את האזור.

יוסף ברסלבסקי סיכם את סקירתו על בארות יצחק: "מציאותה של נקודה עברית בקרבתה של עזה הערבית ובצדה של הדרך המוליכה לבאר-שבע, מעודדת את ליבו של כל עובר אורח עברי. הנה לא 'אלמן' הכביש 'היורד' הנגבה. הנה כאן בשערי הנגב ממש מתערים לעינינו אזרחים עברים והם מעוררים ותובעים: הבה נסיג את גבולות השממה, הבה נכבוש את מרחבי הנגב! (י' ברסלבסקי, הידעת את הארץ - ארץ הנגב, עמ' 381).

בליל הגשרים, 16-17.6.46, יצא כוח הפלמ"ח מבארות-יצחק לעבר גשר הרכבת על ואדי עזה (הבשור) הסמוך למחנה הבריטי קמפ נוציראת. הכוח נסוג לקבוץ דורות לאחר הפעולה. לאחר כמה ימים זכה הקבוץ לביקור של 'הכלניות' - הצנחנים הבריטים שחיפשו נשק וסליקים, ללא הצלחה.

במלחמת העצמאות הקיבוץ שרד התקפות חוזרות ונשנות של מטוסי ופגזי המצרים. ההתקפה הקשה מכולן היתה ביום ח' בתמוז תש"ח, 14.7.48. המצרים פתחו במתקפה משולבת של חיל האוויר, ירי תותחים, חיל רגלים ושריון בהיקף רחב מאד מול כ-80 לוחמים ולוחמות, שרובם היו חברי הקיבוץ שהגנו על קיבוצם. חברי בארות יצחק חירפו את נפשם והצליחו להדוף את הכובש המצרי בקושי ובדם רב. הניצחון בקרב זה מנע מהמצרים השתלטות על כביש עזה-באר שבע והרחיק אותם מהאפשרות להשתלט על הנגב. בקרב זה נהרגו 17 לוחמים, מהם היו חברי קיבוץ בעלי משפחות. רבים נוספים נפצעו בקרב, ובארות יצחק נשאה את כאבי קרב זה עוד

שנים ארוכות. לאחר הקרב, קיבוץ בארות יצחק נחרב כמעט לחלוטין, וחברי הקיבוץ שבו והקימו אותו במקומו הנוכחי, בבקעת אונו ליד נמל התעופה בן גוריון.

מפקד הקרב היה שמעון פורשר, ועליו כתב ד"ר ברוכי את ספרו האחרון "מפקד חבר".

אחת הדילמות שאיתן היה שמעון צריך להתמודד היא בשאלת פינוי הנשים והילדים. מיד לאחר הכרזת המדינה, החלה הפגזת בארות יצחק על-ידי הצבא המצרי במטוסים ובפגזי תותחים. שמעון

הקיבוץ מגדל המים וחדר-האוכל, אוהלים ובתי קש: מהספר 'מפקד חבר'

דרש לפנות באופן מיידי את האמהות והילדים, אך הוא נענה על ידי מפקד הגדוד של הפלמ"ח: "הגברים ילחמו יותר טוב אם הם מגנים על הנשים והילדים שלהם". תשובה זו הרגיזה אותו מאד, והוא נאבק על מנת להוציא אותם החוצה. מלבד הטענה המוסרית כנגד האמירה הזאת, הוא גם טען שאין בה כל היגיון מעשי. וכך הוא מתאר את חוסר ההיגיון: "אם אתה רוצה לראות ששנייה זה לא זמן מבוטל, אז אני אספר לך תולדות פגז. נניח שאתה נמצא בצד הקולט את הפגזים. עוברות שלוש ארבע שניות, ואז אתה שומע אחת משתי אפשרויות: או שאתה שומע שריקה, ואז אתה יודע שהשם שלך לא היה כתוב על הפגז הזה, כי שריקה זה תיכף התפוצצות, או שאתה שומע התפוצצות ללא שריקה ואז אתה יודע שהוא כבר התפוצץ ואינו מסכן אותך.

עכשיו, בשניות האלה מה קורה לך? קודם כל, לכל אחד היו בוודאי מחשבות אישיות, אבל דבר אחד היה משותף - חרדה עצומה למשפחה. כי אם אתה שומע את השריקה או את ההתפוצצות, אתה יודע שהפגז הזה, או אשכול הפגזים האלו, לא היו מיועדים אליך. אבל איך אתה יודע שהוא לא פגע במשפחתך?"

בסופו של דבר הוכרע שהילדים והמטפלות יכולים להתפנות מהקיבוץ. במהלך הפינוי שמעון הגדיר שכל מי

הקיבוץ ערב מלחמת העצמאות: מהספר 'מפקד חבר'

שהיא אמא או בהיריון - היא מטפלת. כך הוא מנע מצב שקרה רק ימים ספורים לפני כן, אצל חבריהם לקיבוץ הדתי בכפר עציון, שבו נישאר ילד יתום משני הוריו.

אחד משיאי הקרב הגדול על קיבוץ בארות יצחק, שהתרחש בח' בתמוז, 15.7.1948, היה מצב בו מחלקה מצרית הצליחה לחדור לתוך בתי הקיבוץ. שמעון הבין שראשוני החיילים המצרים נמצאים קרוב למקלט הפיקוד שבו הוא שהה בזמן זה. הוא יצא לעבר הכוחות יחד עם מספר חברים ובקרב מקרוב של רימונים וירי, הם הצליחו להדוף את החלוץ המצרי. בקרב קרוב זה נפגעו שמעון ועקיבא סגנו.

שמעון תיאר במילים אלה את הדקות שבסופו של דבר הובילו למהפך בקרב:

"המרחק ממקלט המטה לפעוטון הזה היה כשלושים מטר. יצאתי וזרקתי רימונים ותוך כדי כך יצא גם הסגן שלי החוצה, נפצע קשה ומת. אני נפצעתי בראש ואמרתי לי: "למה לא נשארתי בפנים?" מה אני אשאר בפנים? מה יש לי לעשות שם? צריך לצאת החוצה ולהילחם. הרבה חברים היו בהלם והיה מצב מאד קשה. פגשתי את דב נצר ואמרתי לו "קח פיקוד" [...]"

בסופו של יום הצליחו מגיני הקיבוץ להדוף החוצה את המצרים, ובעזרת סיוע של תותח "נפוליונצ'יק" שבסייעתא דשמיא פגעו בירי הראשון בדיוק במפקדה המצרית, הם הסיגו את המצרים לגמרי מסביבות הקיבוץ.

נחום הכיר את שמעון מאז שהגיע כבחור צעיר לקיבוץ בארות יצחק בגרעין 'מתנחלים' של בני עקיבא, ונישא לבת הקיבוץ חנה ערמון. בכריכה האחורית של הספר הוא מספר על אחת השיחות שהיו להם כאשר שירתו יחד במילואים:

"הייתי כנראה מ"מ נמרץ ומועמד טבעי לקידום. אחד המ"פים הוותיקים בגדוד היה שמעון פורשר, מי שהיה מפקד בארות יצחק במלחמת העצמאות ומרכז המשק שקלט אותי. כאשר סגנו פרש, היה צפוי שאקבל את התפקיד, אלא ששמעון הסביר לי בהתנצלות, שלא אצפה לכך. "אני לא רוצה להכיר את משפחות הקצינים שלי", אמר והוסיף "שלחתי אנשים לקרב [...] ואני פוגש את האלמנות בכל יום בחדר האוכל [...] אני לא רוצה להכיר את אשתך" (והרי הוא הכיר אותה מילדותה)."

השיחה הזאת השאירה על נחום חותם, ועל פיה הוא הבין לעומק את הדילמה שבה התמודד מפקד של קיבוץ במלחמת העצמאות. מפקד שפיקד על שכניו וחבריו שאיתם הקים את הקיבוץ, איתם עבד, אכל בחדר-האוכל יומיום, התפלל, רקד בחתונתם, שמח בלידות ילדיהם, ושלח אותם למשימה שממנה חלקם לא חזרו.

לאחר חזרת המשפחה משנת שליחות בארה"ב, היה לשמעון תפקיד מרכזי בשיקום הקיבוץ במקומו החדש, שמירת המרקם החברתי שכלל אלמנות ויתומי מלחמה וקליטת גרעינים חדשים וצמיחה כלכלית. חיי השליחות המיוחדים האלה עלו על הכתב ויכולים ללמד פרק בהיסטוריה של הקמת מדינת ישראל בכלל והקיבוץ הדתי בפרט דרך עיניו של חלוץ ושליח, מפקד וחבר.

בשנה האחרונה עמלו בני המשפחות על הוצאת הספר, ואף הוסיפו נדבך מקורי ושיבצו בספר ברקודים שמובילים ל-17 סרטונים שבהם ראיונות או דברים שנשא שמעון פורשר וסרטונים נוספים שקשורים לחייו או נאמרו עליו. את הספר אפשר להשיג באמצעות בני משפחת פורשר.

הכותב, הינו נאמן שימור קיבוץ עין צורים

אתר בארות יצחק בנגב, אנדרטת זיכרון לאחר פתוח מועצה לשימור אתרים, המוסדות האזוריים והממשלתיים: יובל נבו

-30-

י מ י ט ר א ש ר ג י ם . . .

(קטעי מכתבים מהנקודה)

— — — תכל מתפתח כאן במהירות, מקימים את המחנה, מטביים, מעבירים — בונים את "הנקודה". למחנה יש מראה די נחמד, הוא דומה קצת למחנה קיץ — ישנם אהלים יפים, לבנים וגדולים ו... חול. זהו חול החודר לכל חור וסדק. חפץ הנופל ואינך ממחר להרימו, טכסה מיד חול והולך לאבוד... הסביבה עושה רושם טוב יותר מסביבת באר-טבע. איפה וטם נראים אוהלי בדואים מזוריים, המראה אינו מדברי, המראה הוא של ערבה רחבת ידיים שאת קצה אינך רואה. ולערבה יש יופי משלה, צריך רק לדעת לגלותו — גם העין צריכה להתרגל ואחר היא מתחילה להבדיל גוונים וצורות. ימים כאן לילות הירח. המרחב כאילו כוסה בצעיף דק המטוה למקום מראה מיטסי ומוטך. כזאת אפשר גם להטביר את אופיה של מוסיקת-הערבה; מנגינה נמשכת בת חצאי טונים, גדושה ארוטיקה עצורה.

אני מעלה בדמיוני את חיי הקבוץ כולו כאן, כמה רומנטיקה אפשר יהיה ליצור. המקום מזכיר את ערבות בולגריה ורוסיה ואת ההוי טנוצר סם.

אגדה מטפרת: "לאלה הרומאית ונוס היו שני ראטים...". את ה"ראט" השני הרגטנו לפני יומיים. בשעות הצהריים התחילה נוטבת רוח חזקה הנושאת אתה ענני אבק וחול, שככת הערבים לא החזיקה מעמד וכרעה... האהלים נתמלאו טכבות של חול דק. לפנות ערב טכחה הסופה. באותו יום לא היו לנו מיט, למחרת ירד גשם...

עוד לא סירתי את הסביבה, במעט שבקרתי -
ראיתי פלחה, בכמה מקומות יפת למדי.
בקרבנו שדה טעורה דלילה מאוד ונמוכה.
תולטים אותה בידיים כמו עשב, מטשח אדמה
ברחב אוספים כמות מועטת של טבלים, הבדואים
אוטרים שזהו יכול טוב.

היחסים עם הטכנים הם טובים, השנדר ממלא את
מקום המעביר בתל אביב. ככפר שטטנו אנו
מקבלים מים מתיחסים אלינו טוב. את הגדר
סביב מחננו הקימונו בהטכמתם...

היחסים בינינו טובים. טוררת אוירה של
יצירת בראשית, השמחה הרגשה נעלה ונעימה...
עבודה רבה אין לעת עתה. הטרקטור עובד
"כמלא הקיטור", הסאר - עטוקים בטידורים
טובים וכמטבח. השמירה בחילופין בתורנות.
שמירה של מס...

. 1

ומראה הארץ טוב...
במקומות טובים גדלים התאנה והרמון, התות
והסקד. בעיקר עוטקים בגדול אבטיחים ומלונים
וכו', גם צמחית הבר איננה עניה, פה וטט
נראה האשל, הקיקיון ופרחים טובים. והרי לך
הנגב הטוטט המחכה רבות בשנים לגאולה...
יש גם מים בכמות נכרת, אני עצמי כבר בקרתי
כחמט עטרה בארות...

. 2

מה אוטר ומה אספר לך, הוטתעתי
לטובה מהסביבה. תארתי בדמיוני כערבה ענקית
מלאת חול, בלי ירק ועץ. כך ראיתי לפני
עליתנו ולקראת זה הייתי נכון ללכת - אך אין
לתאר לך את השמחה כאשר עיניך רואות גם זריעה,
גם מטע וגם מעט מים לטתיה. עתה הנני כבר

מתלהב סמס. אין זה נוף גלילי מלא גבורה
ואון, אף לא נוף שובה לכבות ביטיו -
אך זהו נוף מיוחד, סמס מיוחד. אשר
ג ט ה ו א הלהיב אותי.

תאר נא כנפסך, הנך נוטע בעגלה, לשניך
מסתרעת רחבה עצומה. באופק צמד צצית.
לידך חולף גמל גבוה ועליו - בדואי זקן,
עטוף אדרת סיער, פרצופו אגדתי - זקן
לבן ופרוע - בדמיוןך: אברהם אבינו.
בדיוק כך. הנה צעירה בדואית, גבוהה
אצילית - התזכור את רובינה
במיכל בת שאול? והנה קוצריט. מספחות
שלמות, נשים גברים וילדיט, קוצריט
ותולשיט ולעיניך: רות ובוועז. וליד
הבאר. גמל מסתובב ומעלה מיט. מסכיב
לבאר הסון ערביט וערביות, בדיוק כמו
ביטיט עברו שהוה הבאר את מרכז התרבות,
השיחות, וכן את מרכז המריבה והמדון.
הנך מסתכל בטפוטיט הללו ולבך מתרחב.

וקצת על תושבי המקום: חייט אנו בתוך
הטבט המהולל ערב את-סרביין. הערכי טעיד
היושב על ידי אומר לי: שבטי זה, הכה
את שבטי עזומה ושבטיט אחרים אשר יטבו
כאן. ועתה הוא הטוטל בכיפה וכלהרוצה
לגור כאן יהיה נתון לחסדו. עם שבט זה
עלינו לקטור יחסים טובים.

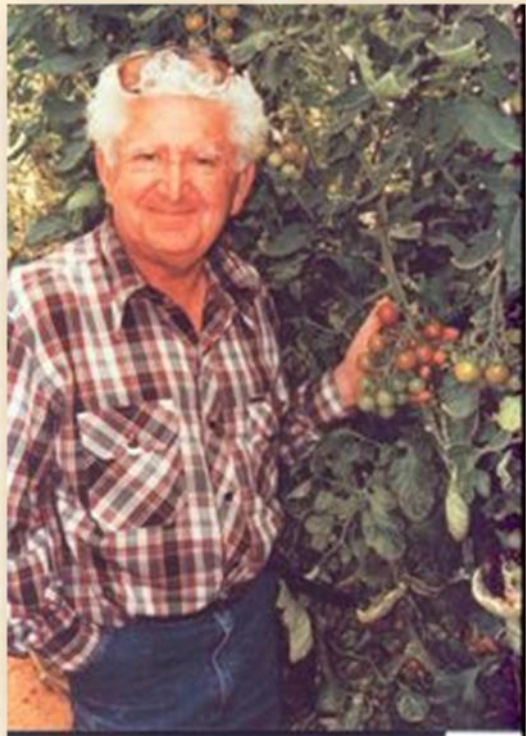
ידיעותיהם בטכניקה עצומות. הנה, לטל,
נגשת אלי ערביה ומבקטת סמני, העגלון,
להזיז קצת את עגלתי, ופונה היא אלי
- "יא חוג'ה, חוד איל טרומביל טין
הון..."

ארכיון קיבוץ חצור

יואל דה-מלאך - אבי הניסיונות החקלאיים בנגב/ חנינא פורת

תחנות בחייו של דה מלאך

בשנת 1940 עלה דה מלאך ארצה עם הוריו מאיטליה ונשלח לחברת הנוער בגבעת ברנר ושם עבד בגן הירק. בשנת 1941 יצא עם חבריו להכשרה חקלאית באשדות יעקב. בשנת 1943 הצטרף להכשרת "רביבים" (בראשון לציון) שהכינה עצמה לחיי קיבוץ כבר משנת 1938 והמשיך להתמחות בגידול ירקות. החל מקיץ 1943, ירד מדי פעם למצפה רביבים והתלבט בבעיות גידול ירקות בתנאי המדבר הקשים. בשנת 1944, עבר להתיישבות באופן קבוע במצפה רביבים וב-4 השנים הבאות עסק בניסיונות חקלאיים במקום. בשנת 1946 ביקשו, דה מלאך וחבר אחר מהסוכנות היהודית, תקציב למימון ניסיון חקלאי בגידול סייפנים. בסוכנות הסתכלו עליהם כעל "משוגעים מוכי-שמש" וסירבו. דה מלאך פנה לגבעת ברנר (שם עבד כמה שנים בגן הירק) והם העבירו לרביבים שני ארגזי פקעות כשהם מלגלים על הניסוי. דה מלאך ואחרים הכינו חלקת-ניסוי של חצי דונם בלס החולי, זרעו והפקעות נבטו והיו לסייפנים לבנים יפיפיים (ובגרסה אחרת: דה מלאך גידל אז סייפנים על מים מליחים). במצפה הדל לא הייתה משאית לשיווק הפרחים והללו נותרו בפריחתם עוד זמן רב. בשנת 1947 ביקרה ברביבים ועדת אונסקו"פ, שהתרשמה מגידול הסייפנים והבלבוב בשדות רביבים והאגרונום שביניהם בדק את הצמחים וקבע - הם אכן גדלו פה, בחולות במדבר. יש סוברים שמראה זה גרם לוועדה להמליץ להכליל את הנגב בתחומי המדינה היהודית העתידה. האגדה אומרת שטיזטת הדוח עבור אונסקו"פ נכתבה בחדר האוכל הצנוע של המצפה. במחצית 1947 גויס דה מלאך לפלמ"ח ושירת כסמל מרגמות בגדוד השמיני ("הנגב הדרומי") של חטיבת הנגב.

יואל דה מלאך: ארכיון רביבים

דו-קיום יהודי-בדווי מאפשר למידה וניסיונות

התנהלותו של דה מלאך אפיינה את חלוצי שנות הארבעים בנגב: סקרנות כלפי החי והצומח בסביבתם הקרובה דה מלאך עסק באיסוף כל צמחי הסביבה והגדירים מדעית, לימודם באופן מדעי וניסיון להפיק מכך תועלת; בקריאת כל החומר המדעי (בצרפתית, אנגלית ואיטלקית) שנכתב באותה תקופה על ניסיונות סכירת מים ועיבוד בשטחים מדבריים (טוניס, אוסטרליה, אלג'יר ועוד); בלימוד לעומק של הווי החיים והתרבות החקלאית של הבדווים המאפשרת להם לשרוד במדבר. כדי להשיג מטרה זו היה דה מלאך ממובילי רעיון הדו-קיום עם הבדווים ברביבים, עיתים אף בעימות מסוים עם חבריו הפלמ"חניקים שרצו להפגין יד חזקה מול השבטים. זכורה עמדתו המתונה של דה מלאך יחד עם אריה יחיאלי, מוכתר רביבים, בעת משפט שערכו הבריטים לבדווית צעירה על שקטפה ירקות מחלקת הניסיון של רביבים. דה מלאך ויחיאלי לא דרשו עונש כספי או עונש חמור יותר, אלא הגנו על כבוד המצפה ועל העבודה הקשה שחבריו עושים במדבר. הטיעון מצא חן בעיני הבדווים והתפרסם במהירות בקרב השבטים שחלקו מעתה ואילך כבוד למצפה.

מצפה רביבים

תחילה חשבו מומחי ההתיישבות שבאזור "קעת מקבולה" (סביבת רביבים) יורד הרבה גשם משום שהפלמ"ח טייל כאן בתקופות החורף. מהר מאוד התברר שכמות המשקעים היא כמעט אפסית. זאת ועוד: אירועי הגשם באים לא ברציפות ועיתים אף בפעמיים-שלוש - ונגמר החורף. תחילה ניסו המתיישבים לחקות את שיטות העיבוד וסכירת המים של הנבאטים ואחר כך ניסו ללמוד משיטות הבדווים שמסביבם. בתום העונה החקלאית הראשונה, באפריל 1944, שלחו מתיישבי רביבים תזכיר מפורט לקק"ל ובו דרשו קיום ניסיונות חקלאיים בהתאם למה שהם נתקלו בהכת השטח וביניהם: מהי מידת החלחול של קרקע הלס, התאמת הדגניים והירקות לאזור רביבים, מהי יעילות החריש העמוק והכרעה מקצועית בדבר מועד מדויק של זריעת הדגנים - לפני הגשם הראשון או רק לאחריו.

נטיעת העץ הראשון במצפה: ארכיון רביבים

בדיקה וניסוי ברביבים - צעד אחר צעד בעונות הבאות פיתחו אנשי רביבים וגבולות (המצפה הראשון) יחדיו עם המדריכים (ויץ, מייטוס) שיטות השקיה וזריעה חדשות. אחת מהן נקראה "שיחין" והכוונה הייתה לעיבוד השדה וזריעת חיטה ושעורה בו ברצועות עיבוד צרות (2 מטר) שנמתחו לאורך קווי הגובה וקלטו מי נגר משטחי מדרון רחבים. פיתח את השיטה לויץ בוכהולץ, חבר יגור, שלמד אותה מהספרות המקצועית. ויץ ראה זאת באחד מביקוריו, התלהב ואף הציע להרים חומות עפר בניצב וכך ליצור ריבועים (כפי שראה בטוניס) ובקצה הנמוך של

כל ריבוע לנטוע עץ. השיטה נקראה "נגרין" והיא נוסתה על פני שדה בן 150 דונם ובה, באמצעות הטיית מים, קיבל כל עץ באופן פרטי מי משקעים. בחלקות אלה נוסו מיני עצים ושיחים: האלה האטלנטית, קזוארינה, ינבוט, חרוב, תאנה ושקד. אגסים מעטים נטעו רק מתוך סקרנות כי המתיישבים לא האמינו ביכולתם של העצים לשרוד בקיץ. משום מה, באותו נימוק נדחה הניסוי בגידול תמרים. וכך קרה שדווקא שני גידולים אלה - הם שהצליחו בדרום והגיעו לחיוניות גידול ולמתן פרי בכמויות גדולות.

ברוב המינים והזנים אותרה בתחילה קליטה ונביטה סבירה, אך עם בוא החום הגדול וצריכת הצמחים למים גדלה - רוב השתילים כמשו. הצמחים והעצים הושקו במים מליחים והנזקים נראו היטב. גם כמויות המים הגדולות שנאצרו בסכר שנבנה במשך כמה שנים בשיטות חדשניות על-ידי המהנדס א' קובלנוב - לא שרדו זמן רב כתוצאה מהעדר חומר אוטם ונספגו אט-אט לעומק האדמה. דה מלאך וחבריו ידעו על בארות באזור בעומק ממוצע של 100 מטר, כמו למשל בביר עסלוג', בבורות ניצנה, ביר הדאג' (אשלים היום), ורוחייבה. המים שנשאבו בבארות אלו, מהאקוויפר של שכבת האיאוקן, היו מליחים ולא התאימו לגידולים החדשים. קושי נוסף נתגלה בעת נטיעת ייחורי האשלים (למטרות ייעור ושדרות שוברי-רוח) כשהתברר לעורכי הניסיונות כי שורשיהם קצרים ולא התאימו לליס החולי ברביבים. דה מלאך מאן לווטר וניסה להתאים את שיטת ה"דרי-פארמינג", שלמד עליה מהספרות המקצועית, לשדות רביבים, אך זו לא הועילה.

הוברר כי באזור שבו יש פחות מ- 100 מילימטרים משקעים בשנה - אין סיכוי שהשיטה תצליח. גם שאלת יעילותו של "החריש העמוק", שתחילה סברו כי הוא יאפשר הגעת השורשים לאזורים לחים בקרקע - התבררה כמוטעית. עומק החריש גרם לייבוש, פוּרר את קרום הליס ומנע נביטה טובה. ההתלבטות בהמשך כדאיות הניסיונות החקלאיים גברה ונשמעו קולות בהנהלת הסוכנות ובק"ל כי "חבל על הזמן" ובנגב לא יצמח מאום. רוח נכאים זו דרבנה את דה מלאך להמשך ניסיונותיו, וזאת לאחר שקשר קשרים טובים עם מומחי תחנת הניסיונות של הסוכנות ברחובות ועם פרופסורים ומומחי חקלאות מהאוניברסיטה העברית. הוא נהג ללוותם בעת חקירותיהם בשדות ולמד מהם רבות. חלקם, ידעו איטלקית מהתקופה בה למדו באיטליה - דבר שהקל על הקשר. על אופי הקשרים מעיד הסיפור הבא: פרופ' שילוב, אנטימולוג, מצא מין נדיר של עכביש (מסוג "האלמנה השחורה") ונתן לו את השם המדעי בלטינית: "האלמנה הרביבית". ד"ר ביטינסקי, מומחה לחרקים, מצא צרעה נדירה וכינה אותה בלטינית - בשם מחמיא: "בימבס ג'ואליס", לכבודו של דה מלאך. בצד העבודה הקשה והמפרכת אירעו גם "ניסים". אחד מהם הוא תפוח-אדמה ענק, שמשקלו היה קרוב לקילו, שצמח בקרבת המבנים: דה מלאך שתל אותו על-אף לגלוג חבריו. תפוח האדמה הענק ההוא נלקח על-ידי משה שרת בדרכו למצריים כדי להוכיח למדינאים שעמם עמד להיפגש כי ניתן להקים חקלאות עברית בנגב.

בפיקוח המהנדס קובלנוב הוקמו ליד הקיבוץ מאגר ומערכת לתפיסת מים. שטפון גדול שמתרחש אותה שנה הרס את מתקני התפיסה ופוּרַץ את סוללת המאגר: ארכיון רביבים

הניסוי החקלאי הראשון שבו היה מעורב דה מלאך, נעשה על-ידי מדריכי תחנת הניסיונות מרחובות, שביקשו לזרוע תירס ברביבים. נערכה ביקורת ובדיקה והזרעים נקלטו בהצלחה. לאחר מכן מדד דה מלאך, בסיוע המומחים, את כמויות המים הנצרכות לגידול בתנאים השונים ובסוגי הקרקע סביב לחצר. בתש"ו (1946) המשיכו המתיישבים לגדל את החיטה בשיטת הממשק החרב, השיגו תוצאה של

60 ק"ג לדונם והבינו שהזריעה

חייבת להתבצע רק לאחר הגשם הראשון. תכונת קרום הליס נוצלה לשמירת הרטיבות בקרקע והועילה בגידול הדגנים ועצי הפרי. יתר על כן, מתיישבי רביבים נהגו לבקר במצפה גבולות ולמדו אחד מהשני שיטות חדשות לגידול ולמניעת סחף. לאחר הקמת 11 הנקודות (מוצאי יום כיפור 1946) ניסו דה מלאך וחבריו להעביר מעט מניסיונם המצומצם למתיישבים שזה עתה באו, אולם רבים מהם ביקשו - בהנחה שמים יגיעו בהקדם - להמשיך ולפתח משק חקלאי על-פי העקרונות הקלאסיים במרכז הארץ, דהיינו חקלאות המבוססת על "משק מעורב".

מצפה גבולות

בחורף 1943 - 1944 ירדו בגבולות 134 מילימטרים של גשם וכן התאפיינה העונה בסופות חול חזקות. החריש העמוק כוסה בחול ויבול החיטה היה בשיעור של 15 - 20 ק"ג לדונם, קצת יותר ממחצית היבול שקיבלו הבדווים שדרו בסמוך באותה עונה. את המתיישבים אפפה תחושת אין-אונים והם החליטו ללמוד את סודות החקלאות הבדווית הזעירה: נטעו עצי שקדים, משמש, אפרסק ושיזף. בהדרכת זאב מייטוס נטעו אף עצי סרק כמשברי רוח. כן נוסתה שיטת השקיה שכונתה "שדה אילן" (או בפי אחרים "מטע נגרין") שנלמדה, על-פי מה שהורה יוסף וייץ - מהבדווים ושוכללה במקום. המומחים קבעו שהקרע היא חול-לס ולכן היא זקוקה לחריש בינוני. דווקא צמח השיפון הפתיע, כשהגיע לגובה 160 סנטימטרים אחר 40 יום. לאחר הצלחת הניסוי בדגניים הוחלט לבדוק גם את צמחי התעשייה גומי וסיזאל. בשנת 1944 דיווחו מתיישיבי גבולות כי הם ראו אצל שכניהם הבדווים מטעי בעל יפים והם משוכנעים שניתן לעשות זאת גם בגבולות.

מהבדווים למדו למנוע סחף-רוח קרקעי והחלו לבדוק נטיעת שדרות עצים במרחקים קבועים של 500 מטרים על-מנת לעצור את הסחף. עוד למדו לבצע חריש שטחי מבלי להרוס את השכבה הקרומית העליונה ששמרה על לחות מסוימת. במוסדות המפקחים על ההתיישבות הוחל בתכנון הניסיונות החקלאיים לגבולות לשנת תש"ה (1945). הוחלט על בדיקת יעילות תוצאת חריש בקיץ וכן חריש בעומק 40 - 50 ס"מ. כנגד סחף הרוח הוצע לנסות להקים סוללות עפר בגובה מטר, כפי שנהגו הבדווים על-מנת להמעיט את נזקי הרוח. בתחום עצי הפרי, הוחלט לנסות לנטוע כרם ענבים ורימונים ולגדלם בשיטה חצי-אקסטנסיבית. בדיון השתתפו וייץ,

מצפה גבולות תחנה מטאורולוגית: ארכיון גבולות

מייטוס וא' גור והוצע על-פי הדוגמה בספאקס (אלג'יר) כי יש לנסות לגדל פירות לתעשיית הייבוש: צימוקים, ענבים, שיזפים ומשמש. בפני המתדיינים הוצגו שטחי הניסיונות בעונה הראשונה במצפים: ברביבים עיבדו 220 דונם ובהם, מלבד תבואות חורף וקיץ, נוסו בוטנים, חומצה, מימשש ושקד. בגבולות עובדו 800 דונם ובהם נוסו חמניות, משמש ושקד ובבית אשל (להלן) עובדו למעלה מ 1100 דונם ובהם נוסו גדולי מספוא ומטעים בהצלחה יחסית.

מצפה בית אשל

מתיישיבי בית אשל למדו מהבדווים ובנו סוללות-עפר בשטחים נמוכים, שם לכדו את מי המשקעים. כך קיבלו דונמים של יבול נאה של דגנים, כולל ניסוי נטיעה בשטחים מוצפים. בבית אשל נוסו שלושה זנים של עץ האשל, שיטה כחלחלה, אזדרכת, ברוש, בת-שיטה וכן קיקיון בעל. בבית אשל השיגו המתיישבים כבר בשנה הראשונה יבול דגנים של 100 ק"ג לדונם, עובדה שחזקה את תביעתם לזרוע אלפי דונמים בצפון הנגב וזאת תוך גידולם בשיטת "הממשק החרב" (שיטה שכונתה בזמנו "פלחה חרבה").

במרחק שלושה ק"מ מהמצפה הקימו אנשי בית אשל "מסכר". "המסכר" הוקם על-פי הצעת וייץ וכלל הרמת סוללות שנועדו לעצור את מי השיטפונות שנחל באר שבע. באזור של הסכר גידלו הבדווים גפנים וירקות ואלה השפיעו על וייץ שדרש לנסותם בבית אשל. במקביל הוחל בבית אשל בניסיונות "הידרופוניקה" - גידול צמחים על מצע מעורב של אבנים גרוסות, ללא היזדקקות לשטחי קרקע. השיטה נלמדה מהצבא האמריקני והתוצאות היו נאות. בשל קשיים טכניים לא היה לניסיון זה המשך.

הישגים וכישלונות

בשנת תש"ה בחנו המצפים ארבעה ענפים: פלחה, מספוא, ירקות ומטעים. מסקנת הביניים של שתי העונות אליבא דוויץ היו: "1. אדמת הנגב עתידה להפרות, אם יוגשו לה מים לשתייה; 2. כמות המים הדרושה מצערה היא ובמשקעים של 240 - 290 מ"מ מתקבלים יכולים כמתכונת המצויה באזורי הצפון...היינו 120 - 160 ק"ג לדונם שעורה ו-100 - 150 ק"ג לדונם חיטה; 3. באדמת הנגב התקבלו בין 80 - 120 ק"ג לדונם אפונה". ההצלחה בגידול תפוחי האדמה, הבצל והעגבניות הפתיעה אף את מומחי הסוכנות והקק"ל. בתש"ה אף נבדקה יעילות שיטת "הנגרין" שנלמדה מהניסיונות בתוניס מול "שיטת-המסכר" שנלמדה מהבדווים. הוברר ששיטת הנגרין מאפשרת נטיעה של 4 עצים בלבד לדונם וספק אם תתאים לגידול אינטנסיבי. באותה שנה נבדקו המינים והזנים של העצים המיועדים לשדרות הרוח (בגבולות וברביבים) שכללו: דלברגיה, בת-שיטה, אזדרכת, שיטה, אורן ירושלים, אילנטוס, שלושה זני האשל, פרקינזינה, פרזופיס, שיזף, גלדיציה, אליאגנוס, שלושה זני ברושים, וכן ניטעו אגבות כצמח תעשייתי שנועד להפקת סיבים וצמחי גומי.

שלוש עונות חקלאיות במצפים

בסתיו 1947, ניתן היה לסכם את שלוש העונות החקלאיות. המתיישבים בחנו, בדקו וניסו את אופן ניצול המשקעים והשיטפונות; את עומק החריש הרצוי ושיטות עיבוד קרקע נוספות; התאימו את זני הדגניים, הירקות ועצי הפרי לאקלים ולקרקע תוך למידה בלתי פוסקת מהבדווים; ניסו שיטות לבלימת סחף קרקעי כתוצאה מהרוח ונבדקו השיטות היעילות ביותר להשמדת עשבים שוטים ומזיקים. נשאלת, אם כן, השאלה: מדוע לא אימצו מתיישיבי 11 הנקודות את השיטות שנלמדו שלוש עונות קודם לכן בשלושת המצפים? התשובה לכך מורכבת משני כיווני חשיבה. האחד, כפי שכבר ציינו, למתיישבים ב-11 הנקודות הובטח צינור מים ("קו מים") שיגיע - מיד לאחר העלייה על הקרקע - מאזור ניר עם ומשום כך לא תיווצר בעיה של מחסור במים לחקלאות אינטנסיבית. ואכן, הזרמת המים החלה באפריל 1947, כ-6 חודשים לאחר העלייה. וכיוון החשיבה השני - מיד לאחר עלייתם החלו קרבות בנגב והמתיישבים לא היו פנויים כלל לעסוק ביישום המסקנות החקלאיות שהתקבלו בשלושת המצפים. בנוסף, במידה רבה חל קרע מקצועי בין הקק"ל ומומחיה שהיססו בדבר אפשרות להקמת חקלאות באזור עסלוג' ובגבולות לבין מומחי הסוכנות (תחנת הניסיונות ברחובות ובאוניברסיטה העברית) שטענו כי ההישגים והניסיונות הוכיחו כי ניתן לקיים חקלאות רווחית במדבר. קרע מקצועי זה מנע מיישובי 11 הנקודות "ללכת בגדול" על חקלאות מדברית והם העדיפו להישאר על "הצד הבטוח" ולהקים חקלאות כפי שלמדו במרכז הארץ.

מצפה בית אשל: אתר רגעים היסטורים

הכותב, הינו ד"ר חוקר ומרצה בתחום הגאוגרפיה ההיסטורית